

Поняття походження і розвиток держави

План

- 1. Основні причини та етапи виникнення держави
- 2. Основні форми та теорії виникнення держави
- 3. Загальне поняття держави та її основні ознаки
- 4. Зміст та соціальне призначення держави
- 5. Типологія держав
- **Метою лекційного** заняття є з'ясування причин та форм виникнення держави, а також висвітлення поняття та системи ознак, що її характеризують, визначення змісту, соціального призначення та типів держав.

1. Основні причини та етапи виникнення держави

- Питання про державу, її походження, сутність, соціальну цінність та роль у суспільстві віддавна належать до основних та гостро дискусійних у державознавстві.
- Існує досить багато теорій походження держави. Такий плюралізм наукових поглядів обумовлений історичними особливостями розвитку суспільства, своєрідністю тих чи інших регіонів світу, ідеологічними вподобаннями авторів, завданнями, які ставлять перед собою, та іншими причинами.
- Держава – соціальне явище, тому передумови її виникнення мають соціально-історичну природу. Оскільки держава виникає у період розкладу родоплемінного ладу, доцільним є визначення основних його характеристик.
- Для первіснообщинного ладу характерними є кровноспоріднена природа колективу; поглинання індивіда родом; спільна власність общини на засоби господарювання; природній поділ праці; колективні форми вирішення справ; відсутність поділу соціальних норм на інститути, а ґрунтування їх на колективному досвіді та звичках.

- На ранніх стадіях існування людства **сім'я була полігамною**. Усі чоловіки та жінки (включаючи батьків та дітей) належали один одному. З соціалізацією суспільства коло осіб, які брали шлюб звужувалося. Заборона кровозмішування була одним з чинників, що спричинили зміщення уваги від роду до сім'ї. Звичай поступово забороняли шлюби між батьками та дітьми, потім між братами та сестрами, а згодом і шлюби всередині роду.
- Родовід йшов за материнською лінією і був кровноспорідненою організацією. Жінка в умовах матріархату займала панівне становище в сім'ї та суспільстві, користувалася загальною повагою. Вона вирішувала життєво важливі питання діяльності роду і були навіть вождями.
- У зв'язку з несприятливим середовищем буття та ненадійністю джерел їжі, виникає необхідність взаємодопомоги членів суспільства та колективність у споживанні. Навіть тоді, коли людина виходила на полювання чи займалася рибальством, вважалося, що її праця є складовою діяльності всього колективу та здобич розподілялася порівну між усіма членами роду.

- Для координації відносин між індивідами необхідною була влада як відносини між панівними та підкореними, в яких перші підкорюють собі волю останніх та скеровують їх поведінку.
- Вищою владою у первісному суспільстві були народні збори усіх дорослих членів роду. На народних зборах вирішувались питання війни та миру, відправлялися релігійні обряди, обиралися ватажки, розглядалися найбільш важливі питання життя громади. Вони почали виконувати функції не лише органу соціальної влади, але й судового органу, що виносив остаточне рішення у справах про зраду, кровозмішування тощо. Постанови народних зборів були обов'язковими для виконання усіма членами роду.
- Владними повноваженнями наділялися ради старійшин, а також старійшини, вожді, військові ватажки, жерці. Рада старійшин збиралася епізодично, де попередньо розглядалися питання, які згодом виносилися на обговорення народних зборів.

- **Старійшини та військові ватажки** були першими серед рівних і спочатку не мали жодних привілеїв. Вирішальне значення для обрання в лідери мали наступні якості: фізична сила, організаторські здібності, ораторське мистецтво, працелюбність, знання ритуалів та звичаїв, авторитет серед рідних.
- Здійснюючи владу старійшини не мали змогу наказувати чи змушувати. Нарівні з іншими лідери брали участь у спільній праці, виконуючи найбільш складні трудові обов'язки. Під час прийняття рішення старійшина завжди намагався дійти загальної згоди.
- З часом функції влади ускладнилися і самих особистих якостей було замало для обрання лідера. В той же час виникає потреба у додаткових матеріальних ресурсах, які б йшли на організацію ритуалів та святкування.
- Вожді накопичували досвід управління та спеціальні навички, що намагалися передати у спадок. Однак ще довгий час вирішальним мотивом під час вибору старійшини або вождя була суспільна думка та особисті якості претендента.

- Дружні відносини між родами, спільне заняття мисливством та рибальством спричинило об'єднання родів у фратрії (братства). З часом, з ускладненням міжродових відносин, систематичного проведення спільних заходів з'являються більш складні об'єднання – племена та союзи.
- Коливання кліматичних умов та хижацьке полювання на тварин призвело до зменшення їхньої кількості. Люди змушені були розширювати свій харчовий раціон за рахунок рослин. Цьому також сприяло збільшення густоти населення, за якої племена не мали змогу кочувати при цьому не конфліктуючи одне з одним. Багато племен перейшли на виключне заняття землеробством.
- Спостереження за тим, що в деяких регіонах вигідніше розводити тварини ніж полювати на них, мало наслідком розвинення скотарства. Так відбувся великий поділ праці. Люди почали спеціалізуватися на виконанні різноманітних видів суспільно-корисної праці. Здійснився перехід від привласнюючо-споживацької економіки до виробничої, що суттєво змінило усю систему соціальних відносин первісного суспільства.

- Заняття скотарством та землеробством вже не потребували великих колективних зусиль. Результат виробництва залежав від окремої особи.
- Процес праці поступово ускладнювався, вимагав значного фізичного навантаження і тому основною виробничою силою стає чоловік. З часом у суспільстві з'являється надлишковий продукт, який може вільно відчужуватися.
- Сім'я відокремлюється від родового колективу та починає існувати автономно. Крім того спеціалізація суспільної праці супроводжується вдосконаленням її знарядь та урізноманітненням. Ремесла також відособилися в самостійну галузь виробництва, склавши основу наступного суспільного поділу праці.
- Процес обміну надлишкових продуктів став своєрідною корисною діяльністю, якою займалася значна частина населення.
- Виробнича економіка об'єктивно спрямовувала до організації виробництва, появи нових управлінських, організаційних функцій, становлення нового типу трудової діяльності, пов'язаної з виробництвом їжі і тим самим до необхідності регламентування сільськогосподарського виробництва. З'являються групи організаторів, робітників організаційних систем та систем контролю.

- «Неолітична революція» – перехід суспільства до виробничої економіки – спрямовує первісне суспільство до соціального розшарування, появи класів, зародження держави.
- Виникнення приватної власності – наступний крок від родового суспільства. Приватна власність створює економічну основу індивідуального існування людини, відносної автономії його сім'ї і тим самим констатує непотрібність родових зв'язків.
- Сім'ї, що відособилися з родів, а згодом і індивіди, які спочатку були пов'язані сусідськими, територіальними зв'язками, з розвитком обміну об'єднувалися у суспільство, що було засноване на речових, ринкових зв'язках.
- Територіальна спільність (індивіди, які пов'язані спільним проживанням) спричинила колективні потреби, а потім, спільні інтереси та проблеми. Мова йде про захист від зовнішнього ворога, встановлення правил колективного співжиття, вирішення завдань, що не були по силі окремому індивіду чи сім'ї. Прикладом може слугувати будівництво іригаційних споруд, охорона території, врегулювання відносин з сусідами.

- Об'єктивна необхідність нової соціальної організації назріла тоді, коли племінна організація розділилась на різні соціально неоднорідні групи (стани, класи), коли відносини між цими групами почали загострюватись до рівня соціальних потрясінь, катаклізмів, а вирішення спільних справ вимагало мобілізації населення. В цей період породжується публічна влада, що мала наслідком утворення держави.
- Отже, розпад родового ладу, поява сім'ї та приватної власності, що надали індивіду можливості бути відносно самотійним суб'єктом суспільного життя, об'єктивна потреба у вирішенні спільних справ, в тому числі у регулюванні відносин між соціально неоднорідними групами – такі історичні передумови становлення держави.

2. Основні форми та теорії виникнення держави

- Як правило, найдавніші державні утворення виникають на соціально- економічній основі. Спочатку вони виникають як міста-держави. Поселення, в якому проживають вільні землевласники, виділяється з групи поселень у господарський та релігійний центр, а поступово переростає у адміністративно-господарське та релігійне місто. Місту-державі відомі чітка соціальна диференціація, майнове розшарування, розподіл праці. У ньому виокремлюються заможні люди, формується апарат управління, зокрема, він зосереджується в руках міської общини, палацу та храму. Місто починає виконувати по відношенню до інших поселень функції державного управління. Ці функції досить різноманітні: управління землями, виконання ритуальних обрядів, здійснення продуктообміну (а згодом товарообміну), захист від військових нападів та організація військових походів, стягнення податків та зборів, створення та розподіл запасів продуктів, запровадження інститутів для розгляду суперечок, встановлення світських та релігійних правил тощо.

- Таким чином, держава як нова організаційна форма життя суспільства виникає об'єктивно. Вона не нав'язується суспільству ззовні, а виникає об'єктивно в силу внутрішніх факторів: матеріальних, організаційних, ідеологічних.
- Історичні передумови держави не є тими явищами, що діють лише в
- період виникнення державності. Вони є постійно діючими факторами, що забезпечують існування держави як такої.
- Держава, що виникає є владою, що сприяє функціонуванню механізмів самозабезпечення. Тому держава стає тією силою, яка панує над населенням.
- Суспільство перестає бути однорідним, і тому співпадіння держави з ним виключило б можливість вирішення спільних для всіх проблем, а публічна влада перетворилася б в знаряддя групових інтересів.
- Таким чином, первинна держава виникає для того, щоб забезпечити функціонування економіки, нових форм трудової діяльності, тобто для того, щоб забезпечити саме існування людства у нових умовах. Якщо у первісному суспільстві соціальна організація мала справу з відносно малими групами осіб, то держава має справу з багато численним населенням, її заходи зачіпають усіх людей та формують в силу цього державну політику.
- Однак сам процес формування держави у різних країнах світу відбувався по-різному. Історії відомі наступні основні шляхи (механізми) інституціоналізації влади: військовий (наприклад, під час формування східних деспотій в країнах з так званим азійським способом виробництва); аристократичний (наприклад, у Римі з його поділом суспільства на патриціїв та плебеїв); плутократичний (наприклад, під час становлення буржуазних держав). Ці механізми та передумови мають не лише історичне значення, а існують постійно, оскільки державна влада зберігає здатність розвиватися.

- До того ж варто враховувати те, що в чистому вигляді жоден з названих механізмів не працює. В реальній історії кожен з них включав в себе елементи двох інших.
- У перших цивілізаціях переважав військовий шлях формування влади та політичної спільноти. Причина тому – та роль, яку відігравала війна. При цьому вирішальна роль належала військово-демократичним, а потім – військово-ієрархічним формам організації влади.
- Специфіка аристократичного шляху полягає у становленні відокремленої від народу влади на основі трансформованої традиційної родоплемінної аристократії.
- Плутократичний шлях формування держави історики пов'язують з появою «великої людини», яка сформувалася у найбільш економічно розвинених країнах і був пов'язаний з накопиченням в руках однієї особи значних цінностей, з об'єднанням навколо неї багаточисленних прихильників та концентрацією влади.
- У той же час у науковій літературі можна зустріти афінську, давньоримську та давньогерманську форми виникнення держави. Ці форми мають схожі риси із вище згаданими шляхами формування держави.
- Зокрема, виникнення держави в Афінах відбувалося класичним шляхом, тобто виходячи з внутрішніх суперечностей. Велике значення в ньому відігравали реформи Тезея, Солона та Клісфена.

- Тезей запровадив центральну владу та поділив населення на три класи незалежно від родової приналежності: евпатридів (благородних), геоморів (землевласників), деміургів (ремісників).
- Солон в основу поділу громадян на чотири класи поклав майновий ценз (розмір та дохід від землеволодіння). Управлінські посади займали лише представники трьох вищих класів, а найбільш відповідальні – лише представники першого. Четвертий клас мав лише право виступати та голосувати на народних зборах.
- Клісфен розподілив усю територію держави на сто самовпорядкованих общин-округів (демів), на чолі яких стояли старійшини (демархи). Формуванню держави давніх римлян сприяла боротьба між патриціями, які уособлювали корінну аристократію, та плебеями, які були позбавлені прав та не допускалися до управління суспільства.
- Виникнення держави у давніх германців прискорилося завоюванням великої території Римської імперії, для управління якою органи влади родового ладу не були пристосовані. У тих історичних умовах необхідно було здійснювати панування над римлянами завдяки особливій організації публічної влади з апаратом управління, що був поділений на гілки.

- Для слов'янських народів характерною була організація державної влади через перетворення органів військової демократії на державні органи.
- На початку в них панувала рівність, й організаційною одиницею у був рід.
- Поступово з однорідного суспільства почали виокремлюватися "найкращі люди", які утворювали місцеву аристократію й називалися болярами (боярами). Поступово князі прибирали владу до своїх рук, і виникає держава.
- Виникнення Київської Русі історично пов'язується з оповіданням про Кия, Щека, Хорива і їх сестру Либідь, які побудували перше місто і назвали його Києвом.
- Дослідження процесу походження держави нерозривно пов'язане з численними теоріями, які пояснюють процес її виникнення та розвитку. Це цілком зрозуміло, оскільки кожна з них відображає різноманітні погляди та судження на даний процес.

- За час існування науки були створені десятки найрізноманітніших теорій та доктрин:
- – **теологічний підхід** (Фома Аквінський): держава створена Богом, а її діяльність – реалізація божої волі. Саме Бог визначає сутність і форму її діяльності. Дана теорія слугує обґрунтуванню панування духовної влади над світською. Стверджується, що церква наділяє правителя правом панувати над людьми. Кожній людині пропонується коритися волі Бога, який встановив державну владу, та владі, що санкціонована церквою;
- – **патріархальна теорія** (Аристотель): держава – найкраща форма людського спілкування з наміром досягнення загального блага. Це своєрідна сім'я, яка значно розрослася. Держава виникає як результат природного потягу до сімейних взаємин, спілкування, а влада монарха
- – **природне продовження влади батька** (патріарха), який піклується про членів своєї родини та забезпечує їх слухняність;
- – **патримоніальна теорія** (Галлер): держава походить від права власника на землю (патримоніум). Право володіння землею автоматично переходить у владу над людьми, які її населяють;
- – **договірна теорія** (Б. Спіноза, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо): держава виникає в результаті суспільного договору про правила співжиття. Об'єднання людей у єдиний державний союз розглядається як природна вимога збереження людського роду і забезпечення справедливості, порядку та свободи;

- - **теорія насильства** (Є. Дюрінг, Л. Гумплович, К.Каутський): держава виникає в результаті насильства, шляхом завоювання слабких та беззахисних племен більш сильними та організованими. На думку представників цієї теорії, держава потрібна більше першим, ніж останнім. Виступаючи інструментом організації та управлінського впливу завойовників, держава виступає могутнім засобом захисту завойованих від можливих посягань з боку інших сильних племен. Держава зображується в якості захисника інтересів усіх класів суспільства, здатна забезпечити загальне благо як для слабких, так і для сильних. Обсяг вимог, запропонованих державою, дозволяє завойованим племенам улаштувати життя в межах певних вимог та закріплює за ними відповідні права.
- - **Теорія внутрішнього насильства** пояснює виникнення держави в результаті підкорення однієї частини суспільства іншій, причому йдеться про насильство більшості над меншістю;
- – **психологічна теорія** (Л. І. Петражицький): виникнення держави пояснюється властивостями людської психіки, потребами індивіда жити у колективі, його прагненням до пошуку авторитета, вказівками якого можна було б керуватися у повсякденному житті. Для обґрунтування положень цієї концепції, її прихильники посилаються на історичні приклади залежності людської свідомості від авторитета вождів, релігійних та політичних діячів, царів, королів та інших лідерів;

- – **органічна теорія** (Г. Спенсер): держава виникає та функціонує як біологічний організм. Державу, згідно цієї теорії, як суспільний організм,кладається з окремих людей подібно до того як живий організм складається з клітин. До того ж вона виникає, еволюціонує та гине (внаслідок старіння) подібно людині. Крім того, кожний орган держави відповідає за заздалегідь визначену функцію (як у людському організмі): уряд – функцію мозку, хлібороби і ремісники – функцію органів травлення, працівники торгівлі та транспорту є кровоносною системою, панівні класи відповідають за оборону держави;
- – **класова теорія** (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін): держава є результатом еволюції соціально-економічних відносин, способу виробництва, виникнення класів та загострення боротьби між ними. Держава забезпечує інтереси економічно панівного класу, використовуючи при цьому засоби підпорядкування та управління. Вона є тією силою, що здатна стримувати зіткнення класів із суперечливими економічними інтересами та утримання їх в межах необхідного порядку;

- – **іригаційна теорія** (К. А. Вітфогель): виникнення держави, її перші деспотичні форми пов'язуються з необхідністю будівництва гігантських зрошувальних споруд у східних аграрних державах. Ця необхідність призводить до формування класу управлінців-керівників, які поневолюють суспільство. Дійсно, процеси створення та підтримки функціонування великих іригаційних систем відбувалися у регіонах утворення первинних міст-держав (у Месопотамії, Єгипті, Індії, Китаї). Такі роботи вимагали необхідності жорсткого, централізованого управління, розподілу повноважень, обов'язковості підпорядкування тощо;
- – **расова теорія** (Ф. Ніцше): у світі існують «вищі» раси, яким властиве панування, та «нижчі», які за своєю природою мають знаходитися у підкоренні. Поява держави пояснюється необхідністю забезпечення постійного панування одних рас над іншими. Дана теорія широко використовувалася для виправдання жорстокого поводження з чужоземцями в результаті захоплення їх земель. Крім того, фашистські Німеччина та Італія, мілітаристська Японія з її допомогою визначалися зі своєю політикою. Окрім зазначених теорій походження держави можна назвати також демографічну (Т. Мальтус), географічну (Є. Хантінгтон), космічну (В. Евтушенко) та інші.

● 3. Загальне поняття держави та її основні ознаки

- **Держава** – це політико-територіальна організація публічної влади соціально неоднорідного суспільства, яка здійснює керівництво ним, гарантує цілісність та безпеку, а також вирішує загальнозначущі завдання. До виконання загальних справ відноситься перш за все забезпечення різноманітних колективних потреб суспільства: організація охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, засобів транспорту та зв'язку, будівництво іригаційних споруд, боротьба з епідеміями, злочинністю, заходи по недопущенню війни та забезпеченню миру тощо.
- Загальнолюдське призначення держави полягає у здійсненні нею функцій інструмента соціального компромісу, пом'якшення та подолання протиріч, пошуку згоди та співробітництва різноманітних верств населення; організації суспільства з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина, демократичних процесів, не дивлячись на сучасні умови глобальних криз: економічної, демографічної, енергетичної та ін.
- Виступаючи організацією політичної влади суспільства, в той самий час держава є єдиним його офіційним представником.

- В науці існує досить багато різноманітних визначень держави. В той самий час переважно всі вони спираються на характерні для держави складові елементи або ознаки.
- **Ознаки держави:**
- – територія, що є матеріальною основою існування держави та встановлює простір, на який поширюється державна влада. До території держави входить: сухопутний простір; водний простір (внутрішні моря, озера, річки, територіальні води в межах 12 морських миль (20 км)); повітряний простір (на висоті до 35 км); надра; торгові, пасажирські та військові судна у відкритому морі; літаки, що перебувають у польоті за межами держави; космічні об'єкти під прапором держави; трубопроводи, підводні кабелі; території дипломатичних представництв та консульств на території інших держав;
- – населення, закріплене за певною територією держави, для якого вона встановлює певний режим проживання і пересування в межах території, а також порядок виїзду за кордон. Державна влада, що панує на всій території держави, розповсюджується на всіх її громадян (або підданих, в залежності від форми правління держави). Громадянство – політико-правовий зв'язок держави і особи, що проявляється у взаємних правах та обов'язках та свідчить про приналежність останньої до певної держави;

- – суверенітет, або верховенство влади всередині держави (внутрішній), незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах (зовнішній). Суверенітет держави означає те, що державна влада є єдиною в межах своєї території та не залежить від інших політичних організацій всередині держави. Органи державної влади уповноважені вільно приймати ті чи інші рішення в межах своєї компетенції на користь держави та від її імені. Порушення суверенітету веде до повної або часткової втрати незалежності держави, що має наслідком утворення колоній, напівколоній, домініонів тощо;
- – особливий апарат публічної влади (апарат управління та апарат примусу). Публічна влада – це не тільки державна влада, що є способом керівництва, управління суспільством. Своя публічна влада здійснюється в муніципальному утворенні, її здійснює народ (населення) або обрані органи від його імені. Завданням, що стоїть перед публічною владою, є досягнення публічного інтересу. Держава є ядром політичної системи суспільства і виступає від імені всього населення або панівного класу чи соціальної групи. Публічна влада має свою систему державних органів, які складаються історично і мають свої особливості. В своїй сукупності вони виступають як особлива політична організація народу, панівного класу або соціальної групи, яка використовує її для задоволення своїх потреб та інтересів або інтересів народу. Апарат публічної влади складається із апарату управління і апарату примусу. До апарату управління відносяться законодавча і виконавча влада: парламент, Президент і його апарат, Кабінет Міністрів, міністерства і відомства, місцеві держадміністрації тощо. До апарату примусу відносяться – армія, поліція (міліція), суди, прокуратура, виправно-трудова колонія тощо;

- – система права та система законодавства, що дозволяють вільно функціонувати та розвиватися суспільству і державі. Правову основу діяльності держави становлять нормативно-правові акти, нормативно-правові договори, судові прецеденти, правові звичаї, правові доктрини та релігійні настанови, обов'язковість дотримання та виконання яких визначено самою державою. Тільки держава має право видавати закони, які є загальнообов'язковими для всіх громадян і посадових осіб на всій її території. Державна влада є єдиним суб'єктом, який має таке право, оскільки вона її виступає від імені всього суспільства, як ядро політичної системи;
- – фінансово-грошова та податкова системи, що забезпечують економічне функціонування держави та суспільства. Держава в особі своїх органів стягує податки і збори, виступає позичальником у кредитних відносинах. Отримані кошти йдуть на утримання державного апарату, бюджетних організацій, фінансування соціальної сфери та економічних програм: будівництво та ремонт автошляхів, мережі зв'язку, залізниць, електростанцій тощо;
- – формальні реквізити: Державний герб, Державний прапор, Державний гімн. Крім того, кожна держава має національну культуру, державну мову. Відношення держави до релігії є підставою віднести її до ряду світських (церква відокремлена від держави) чи релігійних (релігія є визнаною на державному рівні, управління державою здійснюється згідно релігійної ієрархії).

● 4. Зміст та соціальне призначення держави

- Соціальна сутність держави полягає у її здатності задовольняти певні потреби та інтереси тієї чи іншої соціальної спільноти, суспільства в цілому. Сутність держави вказує на те волю кого задовольняє дана держава в першу чергу. До розуміння соціальної сутності держави призводить різнобічна її характеристика.
- Історії відомий досить значний період, за якого представниками марксизму обґрунтовувалась найважливіша ознака держави – політична влада. Держава, згідно цієї теорії, є організацією політичної влади за своєю суттю. Мова йде про класовий характер державної влади, який орієнтує на перевагу примусового, насильницького способу управління суспільством, на загострення класових протиріч та боротьбу всередині окремих держав та на міжнародній арені.
- В той же час немарксистські теорії, так або інакше, вбачають в державі лише загальносоціальний, загальнолюдський зміст. Саме тому держава охоплює своєю діяльністю наступні напрямки: діяльність по загальним справам суспільства та специфічні класові функції.
- Такі характеристики держави як політична, структурна, територіальна організація, її взаємозв'язок з самобутністю нації, традиціями та звичаями народу, його духовним життям є важливими аспектами під час визначення сутності та призначення держави. Держава виступає не лише апаратом, знаряддям, механізмом примусу та насилля, але й виконує роль соціальної та культурної цінності.

- Існування держави як політичної організації суспільства пов'язане з тією здатністю здійснювати вплив на людей, спрямовувати їх завдяки економічним, ідеологічним та організаційно-правовим засобам, а також через насилля, авторитет та традиції. Тому державу характеризують як потужний фактор організації та регулювання спільної діяльності людей, як засіб впорядкування їх відносин та спосіб забезпечення стабільності в суспільстві.
- Політична влада наділена концентрованою силою, що дозволяє їй рухатися в крок з суспільством. Такою силою виступають різноманітні державні інститути, які представляють владу та надають їй постійно функціонуючий та загальнообов'язковий характер. Політична влада отримує матеріальне підґрунтя в системі органів та установ, що входять до її механізму. За допомогою державно-правових інститутів політична влада переходить у державну.
- Політичну (державну) владу слід відокремлювати від соціальної влади. Перша виражає потреби, інтереси, прагнення тих соціальних груп, які займають домінуюче положення серед інших. Вираз класових інтересів надає владі та разом з нею державі політичного характеру. Держава так чи інакше регулює відносини між усіма соціальними групами. Політика – це сфера відносин між соціальними групами, а вони існували і будуть існувати. У суспільстві завжди матиме місце диференціація інтересів у різних індивідів та їх об'єднань. Ці інтереси різняться в залежності від поколінь суспільства, статі, роду занять, регіонального поселення, національності тощо. Регулювання цих інтересів і є політикою. Політика потребує своєрідного арбітра, авторитета, яким виступає та чи інша форма державності.

- Співвідношення між класовим та загально соціальним в державі у різні історичні періоди було неоднаковим, оскільки є віддзеркаленням реалій соціально-економічного та політичного розвитку, досягнутого рівня прогресу та демократії. На сьогоднішній день в якості пріоритету визнаються загальнолюдські цінності. Подібна гуманістична тенденція проявляється в усіх країнах сучасного світу.
- Держава як знаряддя соціального компромісу відповідає рівню розвитку демократії, характеризується ідеологічним плюралізмом, гласністю, багатопартійністю, розподілом влади, верховенством закону, охороною та захистом прав і свобод людини і громадянина, наявністю авторитетної незалежної судової влади.
- Демократична, цивілізована держава, межі влади якої, а також формування, повноваження, функціонування якого чітко виходять з права, а призначенням є визнання, дотримання та захист прав і свобод людини і громадянина, є правовою. Послідовне забезпечення законності та правопорядку – основа життєдіяльності демократії та правової держави.
- Враховуючи те, що держава є досить складним явищем, серед факторів, які здійснюють безпосередній вплив на її суть та соціальне призначення, виділяють також релігійний фактор (Іран, Пакистан, Афганістан), національний фактор (Скандинавські країни) та деякі інші.

5. Типологія держав

- Категорія «тип держави» – займає самостійне місце в теорії держави, так як дає можливість більш повно відобразити сутність держави, особливості виникнення та розвитку держав тощо.
- Перші спроби теоретичної типології держав з позиції їх соціально-політичної характеристики були здійснені ще Аристотелем, який вважав, що основними критеріями розмежування держав є кількість володарюючих в державі, їх майнове становище і мета, яку ставить перед собою держава. Він розрізняв правління одного, правління небагатьох, правління більшості, розподіляючи держави на правильні (де досягається спільне благо) і неправильні (де переслідується приватна мета).
- Спробу об'єднати формально-догматичне і соціологічне розуміння держави здійснив Г. Єллінек, стверджуючи, що держава має різні аспекти і визначення. Він виділяв ідеальний та імперичний типи держави. Ідеальна держава в реальному житті не існує, вона лише має існувати, виступаючи мірилом реальної держави.
- Імперичний тип держави утворюється в результаті порівняння реальних держав між собою.
- Розуміючи, що не існує типів держав в чистому вигляді Г. Єллінек вводить нове поняття «середнього типу» - яке може подолати протиріччя в процесі типології державно-правових явищ.

- Г. Кельзен вважав, що в основі типології сучасних держав лежить ідея політичної свободи, тому він виділяв два типи держав: демократія і автократія. Ототожнюючи державу і право, вважаючи, що держава як організація примусу рівнозначна правопорядку, Г. Кельзен дійшов висновку, що будь-яка держава, включаючи авторитарну, є правовою. Цей висновок різко відрізнявся від доктрин ліберальної демократії середини ХХ століття, в якій правова держава розглядалась як альтернатива тоталітарним політичним режимам.
- Л. Гумплович класифікував сучасні йому держави в залежності від розмірів території і чисельності населення, поділяючи їх на світові за територією більше 1 млн. кв. км. і населенням більше 50 млн. чоловік, великі – від 200 тис. до 1 млн. кв. км. і населенням від 30-50 млн. чоловік, малі – з територією менше 200 тис. кв. км. і населенням до 30 млн. чоловік. Американський професор Р. Макайвер також розподіляє всі держави на два типи: династичні (антидемократичні) та демократичні.

- **Тип держави** – це взяті в єдності найбільш загальні риси різних держав, система їх найважливіших властивостей і сторін, які породжуються відповідною епохою і характеризуються загальними суттєвими ознаками.
- Тривалий час в теорії держави питання типології держав розглядалися переважно з позицій формаційного підходу. Суть його полягала в тому в основі типології держав лежить категорія «суспільна формація», яка ґрунтується на відповідному способі виробництва, класовій сутності держави.
- При формаційному підході в основу поділу історії соціального розвитку покладена ідея природно-історичного процесу зміни однієї суспільної інформації іншою. Первинна (архаїчна) суспільна формація змінюється іншою (економічною), яка охоплює ряд суспільств з відповідними способами виробництва. Третя – це комуністична суспільна формація.
- Першою суспільною формацією вважається первісно-суспільна, яка не знала ні приватної власності, ні класів, ні товарного виробництва. Спосіб виробництва базувався на колективній формі власності, а влада спиралась на авторитет, виражаючи інтереси всього суспільства в цілому. Виникнення держави пов'язано із змінами в способі виробництва, виникненням приватної власності, класів і різних соціальних груп з протилежними економічними і соціальними інтересами. Розрізняють рабовласницький, феодальний, буржуазний (капіталістичний), соціалістичний і перехідний тип держави.
- Цивілізаційний підхід передбачає пізнання особливостей державного розвитку через всі форми діяльності людини: трудову, політичну, соціальну, релігійну. В межах цього підходу, тип держави визначається не стільки об'єктивно-матеріальними, скільки ідеально-духовними, культурними факторами. Так, зокрема, А. Тойнбі налічує 21 цивілізацію (єгипетську, китайську, західну, православну та ін.). Він пише, що культурний елемент представляє собою душу, кров, лімфу, сутність цивілізації; в порівнянні з ним економічні і, тим більше, політичні критерії здаються штучними, несуттєвими.

- Поняття цивілізації А. Тойнбі формулює як відносно замкнутий і локальний стан суспільства, який характеризується спільністю культурних, психологічних, географічних, релігійних та інших ознак. **Серед переваг цивілізаційного підходу можна виділити те, що:**
- 1) цивілізаційний підхід дає можливість розкрити сутність будь-якої історичної епохи через людину, її уявлення про характер суспільного життя, цінності та мету власної діяльності;
- 2) держава виступає як найважливіший чинник духовно-культурного розвитку суспільства;
- 3) підкреслюється залежність типів держав від культурних, релігійних, психологічних, географічних та інших ознак.
- Однак цивілізаційний підхід має й певні недоліки, а саме:
- 1) другорядне місце в розвитку цивілізацій відводиться економічному чиннику;
- 2) перебільшується роль культурного елементу та ігнорується вплив соціальної диференціації суспільства, класових суперечностей на розвиток цивілізацій.
- Класифікація цивілізацій: 1) первинні (Давній Єгипет, Персія, Вавилон, Бірма та ін.); 2) вторинні (держави Західної Європи, Східної Європи, Північної Америки та ін.); Розрізняють також такі цивілізації як до індустріальні, індустріальні, постіндустріальні, східні, західні, змішані, давні, середньовічні та сучасні.
- В сучасних умовах цивілізаційний підхід до типології держав характеризується тим, що визнається необхідність комплексного підходу щодо оцінки цивілізації, при якому враховується стан розвитку культури, економіки, політики тощо. Це дає можливість здійснювати процес пізнання, враховуючи всі форми діяльності людини. З таких позицій людина визнається творчою особистістю, яка є центром

Література:

- 1. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. :Правова єдність, 2010.
- 2.Теорія держави і права: навч. посіб. / [А. М. Колодій,В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.] ; за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2002.
- 3. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права: під- руч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – 3-тє вид., сте- реот. – Л. : «Новий Світ-2000», 2009.
- 4. Загальна теорія права : підруч. / [М. І. Козюбра, С. П. Погребняк, О.В. Цельєв та ін.] ; за заг. ред. М. І. Козюбри.– К. : Ваїте, 2015.– 392 с.